

POLITIČKA KULTURA KAO FAKTOR RAZUMEVANJA DRUŠTVENIH PROMENA (na primeru raspada Jugoslavije)

Apstrakt: Krećući se u okvirima političke antropologije, ova individualna tema koncentriše se na pojam „političke kulture“ kao jedan od stožernih koncepata ove discipline. Definišući političku kulturu kao obrazac kognitivne, afektivne i vrednosne orijentacije pojedinaca i kolektiva ka političkoj akciji, ispituju se heuristički potencijali ovog pojma u razumevanju i tumačenju raspada Jugoslavije. Središnje pitanje na koje podprojekt pokušava da odgovori glasi: koje su to političko-kulturne specifičnosti geopolitičkog prostora bivše Jugoslavije omogućile brzo i fatalno ostvarivanje političkog programa zasnovanog na etničkom redukcionizmu koji su promovisale republičke političke elite. Rad će se odvijati u tri koraka: 1) analiza sadržaja pojmova-konstituenasa „politika“ i „kultura“, kao i srodnih pojmova političkog identiteta i društvenog karaktera; 2) pregled teorija političke kulture, pri čemu će se naročita pažnja posvetiti sledećim užim problemima: tipovi i uloga političkih elita, miški elementi kolektivnog identiteta, autoritet u politici, stereotipna mnjenja, elitna i masovna politička kultura, marginalne političke kulture, promenljivost i stabilnost političke kulture; i 3) pokušaj iskustvene provere hipoteza iznetih u prethodnim delovima, na osnovu reinterpretacije postojećih istraživačkih radova, relevantnih za temu.

Ključne reči: politička kultura, raspad Jugoslavije, politička antropologija, vrednosne orijentacije, politička akcija.

Osnovna zamisao rada

Istraživački poduhvat koji bi pretendovao na celovitost i iscrpnost u razumevanju i tumačenju najsloženijih društveno-političkih fenomena kakav je, besumnje, raspad sistema „real-socijalizma“, pa i država koje su ga praktikovale kao model svoje društveno-političke egzistencije, zahtevao bi multikauzalnu analizu i kolektivno pregnuće celog tima istraživača. Moj lični istraživački napor u tom pravcu biće stoga *svesno* parcijalistički i zadržaće se u disciplinarnim okvirima *političke antropologije*. Pritom smatram važnim istaći da političku antropologiju shvatam kao legitimnu

oblast, odnosno „granu“ nauke o politici koja traga za *ljudskom* dimenzijom političkih procesa (ono *anthropos* u grčkoj složenici *anthropologia* na to referira) pre nego kao zakasnelu specijalizaciju socijalne antropologije, odnosno etnologije, kako su neki autori skloni da je definišu (up. Tadić, 1988, 58.) Jer, čovek je *zoon politikon*, kako je utvrdio Aristotel, tragajući za njegovom vrsnom diferencijom specifikom, ali bi se bez dvoumljenja moglo dodati da stoji i vice versa – politika je par excellence *res humana*.

Dakle, osnovna zamisao i namera koju ću pokušati da sprovedem u radu jeste ispitivanje heurističkih potencijala „političke kulture“ kao stožernog koncepta političke antropologije u razumevanju i tumačenju raspada Jugoslavije. Političku kulturu shvatam kao obrazac *kognitivne, afektivne i vrednosne* orijentacije ka političkoj akciji. Osnovne empirijske jedinice analize političke kulture su, dakle, *stavovi, osećanja i vrednosti*, odnosno vrednosne orijentacije, karakteristične za odnos pojedinaca i kolektiva prema svetu političkog, odnosno njihovo političko ponašanje.

Strukturu rada, međutim, u značajnoj meri će odrediti činjenica da bi on osim ovoga kriterijuma – kompatibilnosti sa kolektivnim projektom Instituta u narednom petogodištu – trebalo da zadovolji još jedan – kriterijum „školskoga“ rada ranga doktorske disertacije.

Nacrt strukture rada i planirane metodološke procedure

U prvom, uvodnom delu rada ponudila bih temeljniju analizu sadržaja pojmova „politika“ i „kultura“ kao pojmova-konstituenasa složenog pojma „politička kultura“. Prvi razlog za to vidim u neophodnosti iznalaženja i markiranja tačke njihovog ukrštanja u pojmu političke kulture. Drugi razlog nalazim u činjenici da se pojam kulture, kako u žargonu publicistike, tako i u javnom diskursu filozofski i sociološki edukovanih aktera političkog života, vrlo često koristi u onom užem, neantropološkom značenju „kulturne kulture“ kako bi rekao Moren, a politička kultura kao segment tako shvaćene „opšte“ kulture u smislu finoće, uglađenosti, „stila“ u međusobnom ophođenju političkih aktera. Time se sadržaji pojmova „kultura“, odnosno „politička kultura“ u drastičnoj meri simplifikuju i redukuju na njihove popularne, nenaučne dimenzije značenja. S druge strane, tematizovanje sadržaja pojma politike čini mi se samora-

zumljivim i samoopravdavajućim polazištem u istraživanju svih fenomena koji imaju „političko“ kao svoju bližu odrednicu, a „politička kultura je, očigledno, fenomen toga reda.

U narednom poglavlju rada ponudila bih pregled teorija političke kulture, naznačila tačke njihove kongruencije ali i lokuse diferenciranja na a) tzv. *subjektivističke* teorije koje apostrofiraju značaj stavova, osećanja i vrednosnih orijentacija pojedinačnih aktera političkog života prema političkoj stvarnosti, odnosno pojedinim njenim aspektima i b) tzv. *objektivističke* teorije koje govore o političkom ponašanju, odnosno političkoj akciji kao objektivnoj i za politički život jedino relevantnoj dimenziji političke kulture. Značajno je istaći da su ove prve koncepcije u svojim ekstremnim varijantama već odbačene kao preterane i neodržive subjektivizacije pojma političke kulture. Druge, objektivističke koncepcije uglavnom se oslanjaju na Parsonsovu opštu teoriju akcije (The General Theory of Action), a zastupaju ih predstavnici funkcionalističke orijentacije u američkoj društvenoj nauci (T. Parsons, G. Almond, D. Easton). Tipolozi političke kulture identifikuju još dva njihova tipa – c) tzv. *heurističke* (Pye) i d) *razumevajuće* (comprehensive – Tucker i Fagen) koncepcije o kojima će takođe biti reči u ovom delu rada. Značajna pažnja biće posvećena i „nereprezentativnom“ ali zanimljivom stanovištu Jirgena Gebharta koji političku kulturu shvata kao svojevrsnu civilnu religiju, odnosno skreće pažnju na njen sakralni aspekt (politička simbolika, političke ceremonije i rituali) koji predstavlja važan faktor kohezije političkog kolektiva i jedan od ključnih elemenata njegovog identiteta. Pojam identiteta u ovom kontekstu koristim u smislu političkog identiteta, dakle načina na koji određena zajednica sebe samorazumeva i predstavlja kao *političku* zajednicu.

„Politički identitet“ je, inače, uz pojam nacionalnog ili društvenog karaktera jedan od najbližijih i pojmu političke kulture najrodnijih pojmova u semantičkom polju (*associated terms within the semantic field* – G. Patrick). Pojmovi „politička kultura“ i „društveni“ ili „nacionalni karakter“ se neretko koriste i sinonimno. Političku kulturu kao nacionalni ili društveni karakter tretiraju uglavnom oni autori koji, poput Rohea, smatraju da se i pored svih kritičkih distanci prema psihološkom definisanju kulture, ipak može s valjanim razlozima pretpostaviti da se kod političke kulture u suštini radi o kolektivnim predstavama, navikama i verovanjima koji čine pretežno nerefleksivni deo životne stvarnosti. Reč je, čini

se, o nekoj vrsti prestabilizirane socio-psihičke datost, odnosno sistemu psihičkih dispozicionih karakteristika velikog broja pojedinaca i grupa koji su socijalni psiholozi i antropolozi skloni da označe već pomenutim terminom „društveni karakter“. Taj termin je uglavnom potisnuo alternativni termin „nacionalni karakter“, mada se i ovaj drugi još uvek može sresti u literaturi. Razlozi za to su prilično jasni – pojam nacionalnog karaktera poseduje snažnu organicističku, odnosno biologističku, pa i rasističku semantičku „auru“. Stoga ću se i ja u svom radu držati pojma društvenog karaktera kao teorijski utemeljenijeg i validnijeg. U drugom koraku koji bih preduzela u ovom delu rada bavila bih se onim što se uobičajeno naziva mehanizmima ili instrumentima oblikovanja političke kulture, u prvom redu *političkom socijalizacijom i medijima masovnih komunikacija* kao njenim ključnim agensima u modernom dobu koji su stekli primat nad školom i porodicom kao tradicionalnim „političkim agenturama društva“. Najšire uzevši, istraživala bih političko-socijalizacijske i političko-mobilizatorske funkcije javnog diskursa, što bi u neku ruku predstavljalo element kontinuiteta sa prethodnim istraživačkim projektom Instituta „Jezik i racionalnost“ (podprojekat „Socijalne funkcije diskursa) na kojem sam u izvesnoj meri radila.

Iz šireg korpusa srodnih problema koje bih tematizovala unutar ovoga segmenta rada izdvojiću na ovom mestu samo neke:

– tipovi političkih elita i njihova uloga u oblikovanju političke kulture kolektiva, a time, posredno, i njegovog optiranja za ovaj ili onaj tip političke akcije;

– mitski elementi kolektivnog identiteta i mogućnosti njihove političke zloupotrebe;

– funkcija autoriteta u politici;

– stereotipna mnjenja i predrasude kao socijalno-psihološki generatori političkih konflikata;

– politička kultura elite i masovna politička kultura;

– marginalne ili alternativne političke kulture i njihovo mesto u političkom životu;

– promenljivost ili stabilnost političke kulture kao varijable.

Sledeći, centralni deo rada predstavljao bi pokušaj iskustvene provere hipoteza iznetih u prethodnim delovima, odnosno operacionalizacije korišćenih pojmova, testiranje njihove empirijsko-analitičke potentnosti u tumačenju jednog konkretnog socijalnog i političkog fenomena – raspada Jugoslavije i međuetničkog rata na

njenim nekadašnjim prostorima. Središnje pitanje na koje ću pokušati da odgovorim u ovom delu rada najopštije bih formulisala na sledeći način – koje su to političko-kulturne specifičnosti geopolitičkog prostora bivše Jugoslavije koje su omogućile brz, a po svojim posledicama fatalan „uspeh“ programa republičkih političkih elita koji su bili bazirani na onome što Vesna Pešić naziva etničkim redukcionizmom kao metodom rešavanja krize identiteta jugoslovenskog društva na koju je Zagorka Golubović znatno ranije upozoravala, krize koja dostiže klimaks nakon globalnog sloma sistema „real-socijalizma“?

Kada je reč o metodološkim procedurama, ovaj, drugi deo rada će se pretežno oslanjati na nalaze već obavljenih relevantnih empirijskih istraživanja domaćih autora. Sopstveno empirijsko istraživanje ne planiram, budući da već obavljena istraživanja predstavljaju uglavnom kolektivne napore celih timova istraživača, napore kojima bi individualni istraživački poduhvat teško mogao da parira. Prvi deo rada će se, kao što se to iz kratke skice njegove strukture dal^o nazreti, temeljiti na hermeneutičkoj metodi – tumačenju, raz^umevanju, „kritičkom čitanju“ domaće i strane literature iz ove oblasti.

Očekivani rezultati

Najkrupniji eventualni rezultat ovoga rada bio bi u opravdanju, odnosno čvrstom utemeljenju početne pretpostavke ili, preciznije i iskrenije rečeno-stanovišta autora ovih redova da se politički fenomeni ne mogu redukovati na njihove političko-kulturne aspekte, ali da se apsolutnim izuzećem upravo tih aspekata, oni ne mogu u potpunosti ni razumeti. Stoga će moj rad na ovoj temi predstavljati neku vrstu permanentne polemike sa onim autorima (Rogowski, Popkin) koji sa stanovišta teorije „racionalnog izbora“ („rational-choise“) poriču bilo kakav značaj kulturnoj dimenziji političkog ponašanja, tvrdeći da se ono može objasniti isključivo kalkulacijom kratkoročnih interesa političkih aktera. Analiza političke kulture ne može, dakako, zameniti analizu interesa kao glavnog spiritus movens-a političke akcije, odnosno centralne kategorije nauke o politici, ali je ona, kako je s pravom isticao Karl Rohe „skica koja markira važnu perspektivu analize koje se (perspektive) politikološko istraživanje ne može odreći ukoliko želi da proširi

moć tumačenja i prognoziranja političkonaučnih analiza, ili, skromnije, ukoliko želi da proširi razumevanje političkih fenomena i svest o problemu, kao i političku senzibilnost političkih analitičara. Ne više od toga. Ali ni manje.“(Rohe, 1990, 85.)

Reći da je namera autora da sintetizuje rezultate već postojećih analiza i istraživanja problema kojima se bavi, pa i da im pruži vlastiti doprinos, čini mi se suvišnim, jer je to fakt koji bi radovi ove vrste trebalo da podrazumevaju.

Primarna literarura

- Almond, G. (1990) „Političko istraživanje kulture – osvrt i prikaz“, u: *Treći program*, br III, IV.
- Almond, G. A. (1977) „The intellectual history of the political culture concept“, Presented at the International Political Science Association, Round Table on Political Culture and Political Development, Cracow, Poland, August 29-September 3.
- Almond, G. A. and S. Verba (eds.) (1980) *The Civic Culture Revisited*, Boston: Little, Brown.
- Aristotel (1988), *Politika*, Zagreb: Globus.
- Bluhm, W. T. (1974), *Ideologies and Attitudes: Modern Political Culture*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Brown, A. and J. Gray (eds.) (1979), *Political Culture and Political Change in Communist States*, London, Macmillan.
- Čolović, I. (1994) *Bordel ratnika*, Beograd, XX vek.
- Devine, D. (1972) *The Political Culture of the United States*, Boston: Little, Brown..
- Easton, D. (1965), *A Framework for Political Analysis*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Friedrich, C.J. and Z.K. Brzezinski (1965) *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, New York: Praeger.
- Gebhart, J. (1990) „Politička kultura i civilna religija“ u: *Treći program*, br. III, IV
- Golubović, Z., Kuzmanović, B., Vasović, M. (1995) *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, „Filip Višnjić“.
- Golubović, Z. (1973), *Čovek i njegov svet*, Beograd: Prosveta.

- Honigmann, J. J. (1967) *Personality and Culture*, New York: Harper and Row.
- Kroeber, A. L. and C. Kluckhohn (1969) *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York: Random House.
- Matić, M. (1984) *Mit i poliika*, Beograd, Radnička štampa.
- Mead, M. (1965) „The study of national character“, in: *The Policy Sciences*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Parsons T. and E. Shils (eds.) (1962) *Toward a General Theory of Action*, New York: Harper and Row.
- Patrick, G. (1984) „Political Culture“, in: Sartori, G. (ed.) *Social Science Concepts*. London-New Delhi, Sage Publications.
- Pye, L. W. (1972) „Culture and Political Science: Problems in the evaluation of the concept of political culture“ in: *Social Science Quarterly*, 53 (September) 2: 285-296.
- Rohe, K. (1990) „Politička kultura i kulturni aspekti političke stvarnosti“, u: *Treći program*, br. III, IV.
- Rosenbaum, W. A. (1975) *Political Culture*, New York: Praeger.
- Tadić, Lj. (1988), *Nauka o politici*, Beograd: Rad.
- Tucker, R. C. (1971) „Communism and political culture“ in: *Newsletter on Comparative Studies in Communism*, IV (May) 3: 3-12.

Mirjana Radojičić

POLITICAL CULTURE AS A FACTOR IN
 UNDERSTANDING SOCIAL CHANGE
 (The Example of the Disintegration of Yugoslavia)
Summary

Located within political anthropology, this individual topic concentrates on the concept of „political culture“, as one of the core concepts of the discipline. Defining political culture as a pattern of cognitive, affective and value orientation of individuals and collectives towards political action, heuristic potentials of the concepts are examined as applied in understanding and explaining the disintegration of Yugoslavia. The central question the subproject is attempting to answer is: what features of the political culture of the geo-political space of former Yugoslavia

enabled a rapid and fatal implementation of the political program based on ethnic reductionism which was promoted by the republican political elites. The work will unfold through three stages: 1) an analysis of the contents of the constituent concepts „politics“ and „culture“, along with related concepts such as political identity and social character; 2) a review of theories of political culture; here special attention will be devoted to the following issues: types and role of political elites, mythical elements of collective identity, authority in politics, stereotypic views, elite and mass political culture, changeability and stability of political culture; and 3) empirical testing of hypotheses presented in the above segments, on the basis of a reinterpretation of the existing research works relevant for the topic.

Key words: political culture, disintegration of Yugoslavia, political anthropology, value orientations, political action.